कर्कशाङ्गो"रघुः । ईषत्कठिनश्चर्मवति त्रि०अमरः ७क्रूरे त्रिदिये च त्रि०मेदि० । दुर्बोधे च "तर्के वा भृशकर्कशे मम मनं लीलायते भारती"प्रसन्न०। १०अत्यन्ते च "तस्य कर्कशविहारमन्भवम्" रघुः कर्कशस्य भावः त्व । कर्कशत्व न० तल् कर्कशता स्त्री । ष्यञ् । कार्कश्य न०इमनिच् कर्कशिमन् पु० कर्कशभावे "नागेन्द्रहस्तास्त्वचि कर्कशत्वात्" कुमा०।"आस्ते पतोलुपवधूस्तनकार्कश्यसाक्षिणीम्" माघः । कार्कश्यञ्च स्पर्शभेदः ।"स्पर्शनेन्द्रियविज्ञेयाः शीतोष्णस्निग्धरूक्षकर्कशमृदुकठिनाः" इत्यादिसुश्रुतोक्तेस्तस्य स्पर्शेन्द्रियग्राह्यता । स च पार्थिवगुणभेदः । अन्यद्रव्ये तु कार्कश्यव्यवहारोभाक्तः। सुश्रुतोक्तेषु चिकित्सोपयोगिविंशतिगुणेषु ११गुणभेदे ते च गुणा यथा

"अत ऊर्द्धं प्रवक्ष्यामि गुणानां कर्म्मविस्तरम् । कर्म्मभिस्तनुमीयन्ते नानाद्रव्याश्रया गुणाः । ह्लादनः स्तम्भनः शीतो मूर्च्छाहृट्स्वेददाहजित् । उष्णस्तद्विपरीतः स्यात्पाचनश्च विशेषतः । स्नेहोमार्दवकृत् स्निग्धो बलवर्णकरस्तथा । रूक्षस्तद्विपरीतः स्याद्विशेषात्स्तम्भनः खरः । पिच्छिलो जीवनो बल्यः सन्धानः श्लेष्मलो गुरुः। विशदो विपरीतोऽस्मात् क्लेदादूषणरोपणः । दारुणाककरस्तीक्ष्णः स्वाम्लो मृदुरन्यथा । सादोपलेपबलकृद्रूक्षस्तपर्यहृच्छः । बहुस्तद्विपरीतः स्याल्लेखनो रोपणस्तथा । दशाद्याः कर्म्मतः प्रोक्तास्तेषां कर्मविशेषकैः । दशैवान्यान् प्रवक्ष्यामि द्रवादींस्तान्निबोध मे । द्रवः प्रक्लेदनः सान्द्रः स्थूलः स्यान्मन्दकारकः । सूक्ष्मः पिच्छिलवज्ज्ञेयः कर्कशो विशदो यथा । सुखानुबन्धी सूक्ष्मश्च सुगन्धो रोचनो मृदुः । दुर्गन्धो विपरीतोऽस्माद्वृत्तासारुचिकारकः । सरोऽनुलोमनः प्रोक्तो मदो यात्राकरः स्मृतः । व्यवायी चाखिलं देहं व्याप्य पाकाय कल्पते । विकासी विकसत्येवं धातुबन्धान् विमोक्षयेत् । व्याशुकारी तथाशुत्वाद्वायवन्भसि तैलवत् । सूक्ष्मस्तु सौक्ष्म्यात् सूक्ष्मेषु स्रोतःसूक्ष्मानुसरः स्मृतः । गुणा विंशतिरित्येवं यथावत्परिकीर्त्तिताः" । ११दृष्टिकालोदृष्टे स्त्री राजनि०

कर्कशच्छद कर्कशः छदः पत्रमस्य । (शेओड़ा) १शाकोटवृक्षे शब्दमा० २घण्टोले च त्रिका० कर्कशदलोऽप्यत्र । ३कोषातक्यां स्त्री टाप् राजनि० । कर्कशदला दग्धवृक्षे राजनि० ।

कर्कशवाक्य न० कर्म्म०। निष्ठुरवाक्ये परुषवाक्ये शब्दर०।

कर्कशिका स्त्री कर्कश-संज्ञायां कन् अत इत्वम् । वनकोशिवृक्षे रत्नमा० । [शिम्बितसक्तुषु हारा० ।

कर्कसार न० कर्कः कठिनः सारोऽस्य । करम्भे दधि-

कर्कारु पु०कर्कं हासं श्वेततामृच्छति ऋ-उण् । १कुष्माण्डे । (पाड़कुमडा) । अमरः तस्य पक्वे फले श्वेततायुक्तत्वात् तथात्वम् । अस्य स्त्रीत्वमपि "कर्कारुर्वाहिणी शीत रक्तपित्तहरा गुरुः । पक्वा तिक्ताग्निजननी सक्षारा कफवातनुत्" इति भावप्र० उक्तेः । २एर्वारुकर्कारुकुष्माण्डप्रभृतीनां तैलानि मधुराणि" सुश्रु० तयोर्भेदनिर्देशात् विशेषकुष्माण्ड एव एर्वारुरिति बोध्यम ।"एर्वारुकं सकर्कारु पक्वं स्यात् कफवातनुत् । सक्षारं मधुरं रुच्यं दीपनं नातिपित्तलम् । सक्षारं मधुरञ्चैव शीर्णवृन्तं कफापहम् । भेदनं दीपनं हृद्यमानाहार्शोलनुल्लघुः वपुः"। इति कर्कारोः "पित्तघ्नं तेषु कुष्माण्डम् बालं मध्यं कफावहम् । पक्वं बहूष्णं क्षारं च दीपनं वस्तिशोधनम्" । इति कुष्माण्डस्य च भेदेन गुणभेदोक्तेस्तयोर्भेदः

कर्कारुक पु० कर्कं हासमृच्छति ऋ-उकञ् ह्रस्व० । कालिन्दृक्षे (खेंडो) हारा० कालिन्दशब्दे गुणादि वक्ष्यते

कर्कि पु० कर्क-इन् । कर्कटराशौ । "कर्किर्मीनधनुर्भ्याञ्च हरिः कीटघटेन च" ज्यो०त० ।

कर्की कर्क-हासे अच् गौरा० ङीष । कुष्माण्डाम् (कांकुड)

कर्कैतन पुं न०रत्नविशेषे ।"रत्नान्याह गरुड़पुराणे"आ०त० "तेषु रत्नोविषव्यालव्याधिघ्नान्यघहानि च। प्रादुर्भवन्ति रत्नानि तथैव विगुणानि च। वज्रं सुक्तामणयः पद्मरागाः सुमरकताः प्रोक्ताः। अपि चेन्द्रनीलमणयोवैदूर्याः पुष्परागाश्च। कर्कैतनकुरुविन्दो रुधिराक्षसमन्वितं तथा स्फटिकम्। विद्रुममणिश्च यत्नादुद्दिष्टं संग्रहे नज्ञैः इत्युद्दिश्य। "वायुर्नखान् दैत्यपते र्गृहीत्वा विक्षेप मासाद्य वनेषु कृष्टः। ततः प्रसूतं पवनोपपन्नं कर्कैतनं पूज्यतमं पृथिव्याम्; वर्णेन तद्रुधिरशोभमधुप्रकाशमाताम्रपीतदहनोज्ज्वलितं विभाति। नीलं पुनः सुखचितं परुषं विभिन्नं व्याध्यादिदोषहरणेन न तद्विभाति। स्निग्धा विगुप्ताः समरागिणश्च आपीतवर्णा गुरवो विचित्राः। त्रासव्रणव्याधिविवर्जिताश्च कर्कैतनास्ते परमाः पवित्राः। पत्रेण काञ्चनमयेन तु वेष्टयित्वा हस्ते गलेऽथ धृतमेतदतिप्रकाशम। रोगप्रणाशनकरं कलिनाशनञ्च आयुष्करं कुलकरञ्च सुखप्रदञ्च। एवंविधं बहुगुणं मणिमावहन्ति कर्कैतनं शुभमलं कतरे नरा ये। ते पूजिता बहुधना बहुबान्धवाश्च निस्तोज्ज्वलाः प्रमुदिताश्च ते भवन्ति। एके पिनह्य-